

РЕЛИГИЯТА КАТО ОБЕДИНЯВАЩ ЕЛЕМЕНТ
В ГРЪЦКО-БЪЛГАРСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ
ПО ВРЕМЕ НА ПЪРВАТА БАЛКАНСКА ВОЙНА (1912 Г.)

STAMATIA FOTIADOU

*Institute of Balkan Studies and Center of Thracology
of the Bulgarian Academy of Sciences*

RELIGION AS A RECONCILING ELEMENT IN GREEK-BULGARIAN RELATIONS DURING THE FIRST BALKAN WAR (1912). From the mid-19th century, Greek-Bulgarian relations are often portrayed as a continuous narrative of rivalry and dispute. Until then, Greeks and Bulgarians belonged to the multiethnic Orthodox millet and used to perceive each other as allies in their struggle to liberate the oppressed brethren. The waning importance of religious collectivity and the rise of national identity in the Balkans contributed to shaping the image of the hostile national Other. As a consequence, differing attempts to legitimize national claims over future control of Ottoman provinces appeared. The first Balkan War in 1912, however, witnessed a resurgence of religious unity that dominated national narratives, thus reconstructing negative stereotypes of the Other. Within a Balkan war alliance, the Greek and Bulgarian press emphasized Orthodox Christian unity between the two peoples as a motive to fight against Ottoman dominance. This paper examines how Greek and Bulgarian newspapers changed their content during the war of 1912–1913, emphasizing religion as the missing link between the two nations.

Keywords: Greece, Bulgaria, newspapers, public sentiment, national propaganda, religion, Balkan wars

DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/zcm.2024.13.125-141>

До средата на XIX в. гърци и българи споделят общ път като части на мултиетническият православен милет и са свикнали да се възприемат взаимно като съюзници в борбата за освобождение от османското иго.¹ В тази епоха на утвърждаване на националните различия на Балканския полуостров православието е основен елемент на общностната идентичност, а Османската империя се възприема като изначален неприятел.

Чувството за религиозно единство обаче постепенно избледнява пред представата за национална принадлежност. Това принуждава гърци и българи да търсят разделителни линии, за да легитимират националните си претенции по отношение на бъдещия териториален контрол над Македония и Тракия. През втората половина на XIX в. двата народа започват да се възприемат като врагове. По-конкретно, предпоставките за българо-гръцкия конфликт вече са създадени по време на Балканската криза през 1875–1878 г., макар че не ескалират до реален военен конфликт. Руско-турската война, както и победата на Русия над Османската империя завършват с подписването на Санстефанския мирен договор, който създава обширно българско княжество, заплашващо териториалното разширение на Гърция в Македония и Тракия. Тези събития създават солидна основа за отхвърляне – в продължение на почти половин век – на възгледите и политическите подходи, които насърчават идеята за религиозно единство на двете страни.²

Въпреки че Санстефанският предварителен договор така и не е приложен, тъй като е заменен от Берлинския договор, той става достатъчно основание за гърците и българите да развият идеологическата конструкция за злокобния национален враг.³ В епохата на

¹ Идеите на статията са представени в научен доклад на Кръгла маса на тема *История и култура на Балканите: Чужди влияния, контекстуална адаптация, хибридни явления* в памет на д-р Саня Велкова-Кожухарова (София, 2–3 ноември 2023).

² Във връзка с гърците и начина, по който възприемат българите, е важно да се добави, че не само противоречивите национални претенции ги карат да си изградят враждебна представа за българите. Русофобията, която преобладава в гръцкото общество след Кримската война, съчетана със страха от панславизма, допринася решително за създаването на представата, че българските аспирации са не само национални, но и резултат от експанзионистичната руска политика на Балканите, вж. в детайли Louvi 2002: 99; Diaila 2008: 83–107, както и Фотиаду, С. „*Мечката в овча кожа, която ни се представя за православна, иска да ни изяде*.” Гръцките възприятия за Русия по време на Балканската криза (1875–1878 г.)” В: Георгиева, Т. & Ю. Константинова, ред. *Русия: Погледи от Балканите (XIX–XX в.)*: 143–161. София: ИБЦТ – БАН, 2023.

³ По-конкретно, желанието на гърците и българите да легитимират в своя национален наратив османските провинции Македония и Тракия съответно като гръцки или български, създава предпоставки за утвърждаване в обществените нагласи на образа на гърка или българина като враг. Не бива да се учудваме, че в периода на Балканската криза процесът на легитимиране на Македония и Тракия като гръцки или български е неизменно свързан с този образ. С други думи, и двете нации, за да се представят като легитимни претенденти за тези области, трябва едновременно да представят националния противник като *узурпатор* или *потисник* (Fotiadou, S.

национализма православната вяра губи съборната си роля на Балканите и изпитва влияние от процесите на национализация, доколкото обслужва съответно гръцкия и българския национализъм. Споделеното минало е засенчено от противоречиви наративи, които подчертават по-скоро различията, отколкото общото между двата народа, докато националната пропаганда изгражда образа на гърка или българина като коварен враг, който се опитва да заграби Македония и Тракия.⁴ Но можем ли наистина да разглеждаме историята на гръцко-българските отношения като права линия на етническо съперничество и противоречия, започваща с формирането на българската нация?

Тенденцията да се национализира историята, а заедно с това и начинът, по който обществото възприема *другия*, създава впечатлението, че от средата на XIX в. образът на гърка или българина като изначален Друг остава константен във времето и запазва негативния си характер без изменения. Безспорно гръцко-българските отношения са конфликтни преди всичко поради конфронтиращи се национални аспирации. Образът на гърците или българите е предсказуемо свързан с негативни стереотипи, но общата история на двата народа позволява да се разгледа въпросът, *как реагира обществото, когато му е бил предложен – в контекста на политическата пропаганда – различен наратив за въображения Друг*, и какви са последиците от това явление? В такъв изследователски контекст Първата балканска война се оказва феномен, който заслужава допълнително проучване.

Балканските войни представляват важна страница в гръцката и българската история, но обикновено се разглеждат само в контекста на усилията за национална интеграция. Събитията от 1912–1913 г. се оказват особено благодатна почва за създаване на национални митове. Военните, дипломатическите и демографските явления, свързани с този период, са подробно анализирани, което поражда измамното впечатление, че век по-късно не е останало много за изследване. В гръцката историография към балканските войни се подхожда като към триумфален етап от националното развитие, който доближава гърците до осъществяването на тяхната Велика идея (*Μεγάλη Ιδέα*). В сходен контекст българската историография отбелязва и интерпретира събитията с подобна значимост, но славните победи на българската армия в крайна сметка са засенчени от горчивия опит на първата национална катастрофа. Този подход допринася за разпространението на разказ,

“Greek and Bulgarian National Ideas and the Propaganda of Maps.” In Konstantinova, Y. & E. Naxidou, eds. *Greeks and Bulgarians: Parallels and Intersections in History and Culture*: 101–126. Sofia: 2021).

⁴ Velkova-Kozhuharova 2014: 28.

който неизбежно създава рамка на интерпретация, национализираща всеки аспект на балканските войни и пренебрегваща появата на онзи елемент, който създава подходящи условия за Балканския съюз. Става дума именно за религиозния фактор.⁵

Целта на настоящото изследване е да проучи как общата православна вяра е изведена отново на преден план като инструмент на политическата пропаганда в периода на Първата балканска война,⁶ наричана просто Балканската война, и как концепцията за религиозна солидарност е използвана в Гърция и България, за да сработи като обединяващ елемент и да засенчи съперничеството между двете нации.⁷ За тази цел статията изследва по какъв начин в свои публикации от 1912 г. гръцките и българските вестници, които играят основна роля за формирането на общественото мнение, започват да променят съдържанието си към перспектива, в която общата вяра е липсващото звено между двата народа.

Важността на пресата и на историческите мемоари се състои в това, че те позволяват неимоверно широки, многоаспектни и често противоречиви погледи към миналото. Периодичните издания са представителни източници за отразяване на социалните нагласи, характерните за епохата възгледи и идеологии и като такива дават възможност да се очертаят *психограмата* на изучавания период и механизмите за разпространение на нови идеи в обществената сфера. Начинът, по който дадено събитие е представено във вестниците, в много случаи предлага повече историческа и социокултурна информация от самото събитие. Така и в този случай материалите от различни гръцки и български вестници не се използват с цел да се разберат историческите събития (които в крайна сметка са подробно проучени), а за да се допълни съществуващото знание от друга гледна точка. В тази светлина, чрез анализ на материали от пресата, ще бъде направен опит да се изтъкне идеята за религиозно единство като елемент на помирение между гърци и българи по време на Балканската война.

Балканските войни са многопластово и комплексно явление. По отношение на международното развитие, Триполитанската война (1911–1912) и разгромът на Османската империя от италианските сили в Либия имат сериозни косвени последици. Италия окупира османските острови в Егейско море, разкрива османската военна слабост пред

⁵ Markov 2022: 15.

⁶ Известна в историографията и просто като Балканската война (1912–1913), предшестваща Между-съюзническата от 1913 г.

⁷ По-конкретно за същността на политическата пропаганда и нейното проявление на Балканите в началото на XX в. вж. Ilchev 1996, Parusheva 2023, Konstantinova 2011a, Konstantinova 2011b.

обмислящите бойни действия балкански държави и отслабва османските позиции в Македония, тъй като някои видни османски командири се налага да бъдат в Триполи, за да организират местната съпротива. По същото време избухва Албанското въстание (1912), което тласка допълнително балканските държави към реализирането на техните военни планове.⁸

След включването на Тесалия в границите на Гърция (1881), Съединението на Източна Румелия с България (1885) и обявяването на независимостта на последната през 1908 г., както и анексирането на Босна и Херцеговина през същата година от Австро-Унгария, младотурците, които в този момент управляват Османската империя, са решени да не допуснат загубата на Македония. По тази причина (и за да засилят мюсюлманското присъствие в региона) те разработват план за прехвърляне на мюсюлманско население в Македония.⁹ Младотурското управление и процесът на превръщане на Османската империя в национална държава застрашава християнското ѝ население и допринася решително за сближаването на балканските народи.¹⁰ Християните на Балканите изпитват безпокойство пред издигането на младотурците, чиито усилия за стабилизация на империята са източник на тревога и загриженост.¹¹

Разбирането за слабостта на малките национални държави, които поединично не биха могли да се противопоставят не само на някоя от Великите сили, но дори и на *болния човек край Босфора*, принуждава балканските държавници да пренебрегнат своите противоречия и да обединят усилията си.¹² Както посочва Иван Евстатиев Гешов, след края на балканските войни и въпреки неприятния опит, който българите имат със своите съюзници:

... ние сами не можахме да бием турците [...] Разединени, те [балканските народи] станаха преди петстотин години роби на турците. Съединени, те можаха да ги изпъдят из Балканския полуостров. Великият исторически процес между нас и тях се свършваше. (Geshov 1914: 10–11)

Промените в международното положение се възприемат от Гърция и България като уникална възможност, от която те могат да се възползват, за да постигнат своите национални цели. За България тази цел е свързана още от периода на Освобождението с

⁸ Madzharov 2019: 57–63; Yavuz 2013: 51.

⁹ Divani 2010: 317.

¹⁰ Geshov 2018: 12.

¹¹ Despot 2012: 31. За усилията към сближение на балканските държави преди балканските войни вж. Svolopoulos 1993a: 17–24.

¹² Konstantinova 2014: 198; Svolopoulos 1993b: 74–75.

Македония и възстановяването на границите, начертани в Сан Стефано.¹³ Образът на поробена Македония и мечтата за Целокупна България се утвърждават в обществото в продължение на десетилетия и определят външната политика на страната. Подобно е положението и в Гърция, където идеята за възстановяване на Византийската империя и за Гърция на два континента и пет морета е – ни повече, ни по-малко – основен принцип на гръцката външна политика.¹⁴

Гърция и България обединяват усилията си на 16/29 май 1912 г., като подписват договор за отбранителен съюз за *мир и взаимна защита* на интересите на поробените си братя, последван няколко месеца по-късно от подписването на военна конвенция, която скрепява сближаването между двете страни.¹⁵ Въпреки че балканските национализми са в своя апогей и експанзионизмът на балканските държави определя тяхната външна политика, която, както може да се очаква, е в постоянен конфликт, тъй като е фокусирана върху териториални претенции, усещането за по-голяма опасност, а именно, превръщането на разпадащата се Османска империя в силна турска държава и асимилацията на християнското население, създава подходящи условия за връщането на религиозния фактор като обединяващ елемент в обществения дискурс. Всъщност идеята за верска солидарност и сътрудничество винаги е притежавала особена сила в отношенията между балканските народи, насърчавайки перспективата за общи действия между тях срещу Османската империя, която се превръща в общ враг.¹⁶

Бидейки на една и съща страна в Балканския съюз, гърците и българите използват идеята за православно единство и балканска солидарност, за да елиминират османското владичество на Балканите. Вестниците в Гърция и България активно формират отрицателен образ на Османската империя, култивирайки в обществото убеждението, че балканските народи трябва да се стремят към пълна, категорична победа. Посоченият процес не среща трудности. Образът на турците като врагове и потисници се е утвърдил от векове в националното съзнание, а религиозното противопоставяне между християни и мюсюлмани, изиграло решаваща роля в националноосвободителните движения на гърци и българи, намира благоприятна основа за възраждане с балканските войни.¹⁷ Така, според

¹³ Statelova & Grancharov 1999: 77–80.

¹⁴ Kitromilides 1998: 25–33; Karafoulidou 2018: 103; Kitromilides 2013: 326–335; Mishkova 2023: 43–54; Skopetea 1988.

¹⁵ Geshov 2018: 41–44; Ploumidis 2022: 38–39.

¹⁶ Naxidou 2018: 356–357; Stavrianos 1944.

¹⁷ Konstantinova 2011: 110–112.

пресата от епохата, борбата срещу Османската империя се води едновременно на две нива: национално, целящо освобождение от *османското иго*, и религиозно, насочено срещу мюсюлманите.¹⁸

В тази идеологическа рамка общата вяра създава благоприятни условия за сътрудничество с цел по-ефективно прокарване на плановете на съюзените балкански народи. Именно понятието за религиозно единство става доминиращо в националния наратив като най-ефективен начин за пълноценно туширане на негативните стереотипи. Тъй като османците са възприемани като вечни врагове във всички балкански съюзнически страни, мобилизацията е изключително успешна. Религиозната пропаганда е въведена на първо място от политическите лидери. В България тя прозвучава в манифеста за обявяване на война, въздигнат от цар Фердинанд като борба срещу полумесеца.¹⁹

Също и в Гърция, в речта си пред парламента в навечерието на балканските войни гръцкият външен министър Ламброс Коромилас определя войната като *кръстоносен поход* на прогреса, цивилизацията и свободата. Същата концепция за свещена война може да се проследи и в телеграмите, разменени между гръцките и българските управници в началото на военните действия.²⁰ Очевидно е, че Балканската война е особено популярна сред българите, което се отразява в масовото записване на доброволци, много от които се връщат от чужбина, за да се включат във военните действия.²¹ В Гърция доброволци се набират предимно от Крит и Додеканезите. Едновременно с това гръцки доброволци идват и от чужбина, като само от САЩ те са 50 хиляди.²²

Новините за Балканския съюз и военната мобилизация предизвикват неописуемо възлнение, което се усеща във всички обществени сфери. В българската столица гражданите посрещат новината за военната мобилизация като огромен празник, породил демонстрации по софийските улици. Такава моментна снимка на българското ликуващо чувство е уловена в едно от писмата на граф Робер дьо Бурбулон, назначен от княз Фердинанд още през 1887 г. за негов личен секретар:

¹⁸ Вестник *Пряпорец*, бр. 208 / 15.09.1912.

¹⁹ *В тая борба на кръста против полумесеца, на свободата срещу тиранията, ние ще имаме симпатиите на всички ония, които обичат правдата и напредъка [...] Напред! Бог да е с нас!* (в-к *Мир*, бр. 3675 / 06.10.1912).

²⁰ Konstantinova 2011b: 93–94.

²¹ В-к *Пряпорец*, бр. 218 / 01.10.1912.

²² Приливът на доброволци от чужбина е сред главните причини за факта, че гръцката армия, която според плановете трябва да се състои от 120 хиляди души, през декември 1912 г. вече наброява 240 хиляди (Konstantinova 2014: 199).

Днес повикаха Борис на телефона и му съобщиха, че в София Министерският съвет заседава непрекъснато, че всички влакове са спрени, че заповедта за мобилизация е пусната. В това време колата на царицата, с която тя разхождала принцесите Кевенхюлер из Варна, била заобиколена от огромна тълпа – хората акламирали царя и царицата и викали: *Да живее войната*. Царицата се върна силно развълнувана, преди всичко заради гостите си, които са доста притеснени от това, че се намират тук в такъв момент. (Bourboulon 2007: 447)

Същото настроение на възбуда е предадено нагледно от вестник *Утро*, който коментира:

Вчера ентузиазмът на софиянци беше на кулминационната си точка. Стари и млади, мъже и жени, нервно разговаряха за предстоящия съдбоносен момент [...] пуцани от тук от там, относително последния развой на събитията и евентуалните мерки на българското правителство, биваха възприемани с известна резерва от столичани [...] Докато това ставаше по улиците, кафенетата, площадите и къщите, в учрежденияте царуваше не по-малко оживление. (в-к *Утро*, бр. 588 / 19.09.1912)

Постепенно вестниците започват да променят съдържанието си, като прибавят към националистическата реторика една допълнителна гледна точка, в която религията придобива по-голямо значение. В този смисъл за основна цел на войната е обявено не освобождението на гърците или българите от Османската империя, а освобождението на потиснатите християни от османското иго.²³ Новините за Балканския съюз монополизират вестникарските заглавия, представяйки го като уникален исторически момент, който ще отбележи началото на нова ера за балканските народи, успели да загърбят различията си, за да освободят своите поробени братя. Един такъв пример е начинът, по който гръцкият вестник *Естия* публикува на първата си страница новината за сключването на Балканския съюз, представен като първия кръстоносен поход на православието в световната история.²⁴

В създадения контекст гръцките и българските вестници твърдят, че християнската солидарност трябва да служи като движеща сила за тези, които вече са получили свободата си, за да помогнат на своите поробени братя.²⁵ Такава гледна точка представя балканските народи като естествени отмъстителни, търпеливо чакащи удобния момент за въдворяване на справедливост на Балканите.²⁶ Пресата подчертава историческата и моралната

²³ Характеризирането на Балканския съюз като *свещен* от балканските народи изглежда оказва романтично влияние и върху европейската преса. Както съобщава *Народни права*, френският вестник *Le Temps* информира своите читатели за Балканския съюз, характеризирайки го като свещен съюз срещу Турция (в-к *Народни права*, бр. 383 / 07.09.1912).

²⁴ В-к *Estia*, бр. 6706 / 05.10.1912.

²⁵ *Привет поробени братя! Часът на освобождението е ударил!* (в-к *Реч*, бр. 1773 / 01.10.1912).

²⁶ В-к *Ellinismos*, бр. 363 / 11.10.1912.

отговорност на балканските християни да подкрепят своите братя, които все още са под османска власт. Същевременно фактът, че вестниците винаги споменават османската тирания, описвайки я като вечна или безкрайна,²⁷ засилва още повече образа на Балканския съюз като уникално историческо явление.²⁸

Важно е да се подчертае, че изграденият наратив хвърля вина и върху европейските сили, затварящи си очите за нечовешкото отношение на османците към християните. Обвинението предполага, че водещите европейски държави са мотивирани от своите икономически и политически интереси в региона, което ги подтиква да не обръщат внимание на страданията на християнското население. За разлика от тях Балканският съюз се представя като морален компас и единствената сила, способна да поправи несправедливостите от миналото веднъж завинаги.

Неудовлетворението от безразличното отношение на Великите сили не служи като призив за помощ от Европа, нито пък има за цел да изтъкне необходимостта от тяхно участие във войната, за да се защитят интересите на християните в Османската империя.²⁹ Тенденцията да се изтъква липсата на подкрепа от страна на Великите сили има за цел да затвърди в общественото мнение убеждението, че Балканският съюз е еднакво мощна политическа и военна коалиция, която обаче, за разлика от Великите сили, не е мотивирана от икономически интереси, а от свещения дълг да защитава човешкото право на свобода и достойнство.³⁰

²⁷ В-к *Empros*, бр. 5734 / 06.10.1912.

²⁸ Трагично, но и от огромно значение събитие! Народи, които от векове живеят в унижение и социално и политическо робство, хора с една и съща вяра, които от години са разделени едни от други, обединяват сили и изискват от потисника правото на равноправие и свобода (в-к *Ellinismos*, бр. 362 / 04.10.1912).

²⁹ Няма да позволим на Европа да се намесва във вътрешните отношения на балканските държави. Балканският полуостров принадлежи на гърците, българите и сърбите (в-к *Akropolis*, бр. 19143 / 15.10.1912).

³⁰ Европа подпомага силните. Преди войната тя подкрепяше Турция, защото смяташе, че Турция ще оцелее във войната. Но балканските народи доказаха обратното. Още по-добре. Сега Европа ще подкрепи седмата сила, която сега ще бъде добавена към съществуващите шест европейски сили (в-к *Akropolis*, бр. 19143 / 15.10.1912); Балканският полуостров трябва да принадлежи изключително и само на балканските народи. Те доказаха това не само със силата на своето оръжие, но и с една политика, в резултат от която се яви и войната. „Съединението прави силата“ – девизът на България, днес е девиз на балканското съглашение, девиз на една нова сила, гласът на която ще почне да играе роля в европейския концерт (в-к *Утро*, бр. 627 / 28.10.1912).

Наложеният в българския и гръцкия печат наротив не само идеализира Балканския съюз, но и създава усещането за балканско всемогъщество както по отношение на Османската империя, така и по отношение на Великите сили.³¹ Както коментира вестник *Акрополис*:

Този път не сме сами. Нека всеки гръцки войник се замисли за това! Ние сме свързани с клетва към три народа. Християнска клетва. Братска клетва. Човешка клетва. Напред! Всичките четири народа напред! Всеки войник вече не е грък, българин, сърбин, черногорец, а войник на великата балканска епоха. (в-к *Akropolis*, бр. 10132 / 04.10.1912)³²

С изграждането на такъв разказ вестниците целят да създадат мощен емоционален призив, представяйки балканските нации като защитници на справедливостта и морала, като същевременно осъждат апатията на европейските сили. Войната срещу Османската империя се пропагандира като единствена възможност за затваряне на порочния кръг от последните десетилетия, в който балканските народи са лишени от всякаква надежда за духовно и национално развитие.³³

Според вестниците – както гръцки, така и български – балканските народи не могат да се посветят на културно развитие, да работят мирно за своя напредък, защото призракът на войната витае над тях всяка минута. Освен това, дори въпреки търпението на поробените християни да живеят като поданици на Османската империя, те винаги щели да бъдат третирани презрително от османците като гяури и *кучета християни*.³⁴

Религиозната пропаганда се засилва в началото на войната, за да я представи като свещена, а двата народа – като обединени срещу варварите турци.³⁵ Представата за турците като разлагащ се мъртвец и като свиреп, жесток и див неверник, от една страна, и представата за гърците или българите като борци и защитници на справедливостта и свободата,

³¹ Много мили и скъпи жертви дадоха до сега балканските народи; българи, сърби и гърци от векове систематично са изстребвани на Балканите от турците. Десетки години Балканските християни слушаха увещанията на Европа за подобряване участието на техните сънародници в Турция [...] Ето основата на Балканския съюз. Тя е тъй здраво възвишена, че не се поддава на никакви подозрения за сметки и печалби. Тя е тъй естествена, че е напразно всяко старание да се обяснява на чужда дипломация (в-к *Мир*, бр. 3672 / 03.10.1912).

³² Подобна реторика се използва и в българските вестници, като например *Мир*: ... възкръсват Балканите за нов живот. Съюзните армии на четирите Балкански православни държави вече се сражават победоносно с общия враг ... (в-к *Мир*, бр. 3677 / 08.10.1912).

³³ В-к *Astrapı*, бр. 5922 / 15.10.1912.

³⁴ В-к *Утро*, бр. 634 / 04.11.1912.

³⁵ Чудовищният звяр на варварството, който до днес живееше, пийки кръвта на жертвите си, не можеше да не пролее кръв в момента на последния си дъх, убивайки цивилни гърци и избивайки със същата ярост [цивилни] българи, докато отстъпваше (в-к *Empros*, бр. 5740 / 12.10.1912; в-к *Akropolis*, бр. 10145 / 18.10.1912).

от друга, са образи, които отразяват преобладаващото обществено мнение.³⁶ В този контекст съюзът е представен като свещен ангажимент между християните, който не произтича от общите политически интереси, а се основава на споделената вяра, братската солидарност и моралната необходимост от борбата срещу османския деспотизъм.³⁷

Ежедневно гръцките и българските вестници сравняват войната срещу турците с кръстоносен поход в полза на цивилизацията и прогреса, като често оприличават християнските народи на Давид, а турците – на Голиат. Телеграми информират обществото за постиженията на съюзните войски, представени като велики победи на християнството.³⁸ Тази религиозна символика преобладава във всички аспекти на отразяването на войната. Освен алегоричните препратки към Давид и Голиат,³⁹ по подобен начин е третирано и победоносното настъпление на българските войски в Тракия до околностите на Чаталджа. Въпреки че триумфалните победи са постигнати изключително от българската армия, те са третирани като християнски победи.⁴⁰

Типичен пример в случая представлява статията във вестник *Утро*, където се коментира между другото и следното:

17и Септември, денят когато съюзниците Балкански държави издадоха заповед за мобилизирането на своите войски, историята ще запише като начало на края на една империя, която агонизира от векове и която благодари за съществуването си до днес само на всестранните финансови и политически интереси на силите [...] сега всичко е свършено. И този край го носят българските войски, що в бърз поход, в стройни редове стягат все повече и повече обръча, център на който е сърцето на културата, градът на Константин Велики [...] никога от 1453 година до днес, столицата на Отоманите не е виждала толкова близо до своите стени християнско войнство. Всичко е свършено. Край. Край на една империя, край на едно владичество, което е записало не една кървава страница в историята на Балканите, в историята на Европа. (в-к *Утро*, бр. 629 / 30.10.1912)

³⁶ В-к *Реч*, бр. 1773 / 01.10.1912.

³⁷ Съюзният кръст е емблема на юначество, бодрост, смелост, веселост и правдивост, той е залог за освобождението на измъчените християни от дивата и некултурна Турция, която се оказва некадърна да въведе и най-елементарните подобрения в своята държава [...] с името Божие и правотата на делото съюзният кръст ще донесе без съмнение победа (в-к *Реч*, бр. 1777 / 05.10.1912).

³⁸ Българското знаме се развява в Мраморно море! [...] Гледайки как гръцката армия навлиза в Солун и как българската армия настъпва към портите на Константинопол, може да се възхитим на светкавичната скорост, с която се разпада Османската империя (в-к *Empros*, бр. 5754 / 26.10.1912).

³⁹ В-к *Athina*, бр. 3611 / 04.10.1912.

⁴⁰ В-к *Akropolis*, бр. 10137 / 09.10.1912.

По-конкретно, в началния период на войната и двете страни следват общ път на национална пропаганда, използвайки едни и същи характеристики, за да отличават своите врагове и съюзници. Балканският съюз налага да се преразгледат дълбоко вкоренените негативни стереотипи по отношение на гърците и българите. За да неутрализират образа на хитрия гърк или българин, в навечерието на войните вестниците полагат усилия да преформулират този образ, като подсилват позитивните характеристики на своя съсед. По същата причина представянето на двата народа като вечни врагове, взаимно заплашващи се да спрат териториалното си разширение, е заменено с послания, изтъкващи общите интереси между тях.⁴¹

В няколко случая изданията в Гърция и България си сътрудничат, като препубликуват статии, изразяващи идеята за пълно и безпроблемно възстановяване на гръцко-българските отношения. Безспорен ефект от подобна инициатива е подсилването на чувството за религиозна солидарност в обществото. Един такъв пример дава в-к *Акрополис*, препечатващ статия от в-к *Мир*, в която Балканският съюз е представен като чудо, спечелило уважението на Европа не само заради военните си възможности, но и заради силните връзки, които обединяват съюзниците в него. Според публикацията братските връзки между съюзниците превръщат срещата на балканските армии в нещо свещено, какъвто е случаят с храбрите гръцки и български войски в Солун.⁴²

По подобна логика дори събития, които биха могли да бъдат разглеждани основно от национална перспектива, като Критското въстание и декларацията за обединението на Крит с Гърция, са отбелязани в българските вестници като смели актове на християнска революция срещу османското иго. С други думи, и двата национални наратива подсилват идеята за религиозната цел на войната, за което категорично свидетелстват множество статии, удобно развиващи тази реторика.⁴³

На първите вестникарски страници фигурите на политическите лидери на съюзниците са представени в изображения една до друга,⁴⁴ а градове със символичен характер, като Солун и Одрин, са изобразени по подобен начин с надписи, които понякога са свързани с националните борби за независимост, а понякога напомнят за страданията

⁴¹ ... гърците утре заедно с нас почват войната. От четири страни, четири християнски държави, с еднакви идеали, еднакви интереси, се хвърлят в борба за живот и смърт (в-к *Утро*, бр. 605 / об.10.1912).

⁴² В-к *Акрополис*, бр. 10164 / об.11.1912.

⁴³ В-к *Утро*, бр. 606 / 07.10.1912.

⁴⁴ В-к *Ефимерис*, бр. 300 / 20.09.1912.

на християнското население.⁴⁵ В същия смисъл окупацията на Солун от гръцките войски е представена като свещен момент, когато християнските войски успяват да освободят града:

... Беяз куле в Солун, в която много български дейци за освобождението са намерили своята мъченическа смърт. Сега град Солун, ведно с тая крепост, е вече в ръцете на съюзните войски и всички нещастници, затворени и измъчвани от турците, сега се радват на дарената свобода заедно с християнското население. (в-к *Утро*, бр. 662 / 02.12.1912)

Изводи

Вчера следобед сръбският генерал Ристич, заедно с други сръбски войводи, влиза в кафенето, където е посрещнат от ликуващи български офицери. В същото време гръцките офицери, които бяха там, също започнаха да аплодират балканската федерация. Възниква топло и спонтанно братство [...] Днес група български и гръцки офицери седят заедно на празнична трапеза, за да отпразнуват съюзническите успехи. (в-к *Akropolis*, бр. 10166 / 08.11.1912)

Това е един от последните образи на братство и взаимно уважение, които вестниците предават на читателите си, докато събитията все още се тълкуват от гледна точка на религиозното единство и политическото сътрудничество. Всъщност, въпреки че разделяме Първата и Втората балканска война според това, кога са приключили военните действия на първата и кога са започнали кървавите конфликти на втората, Първата балканска война и девизът за обединение на християнските народи срещу Полумесеца губят значението си много по-рано, а описаната по-горе картина, публикувана във в-к *Акрополис* почти месец след обявяването на войната срещу Османската империя, бележи един от последните моменти на радостно вълнение.

Опитът на гръцките и българските периодични издания да използват религията като инструмент за оправдаване на войната, характеризирайки последната като християнски кръстоносен поход, и същевременно да представят съюза по начин, засенчващ предишните негативни стереотипи за националния враг, е ефективно средство за пропаганда в началото на войната, но скоро след това се оказва проблематично. Вестниците няма да бъдат в състояние да използват темата за общата вяра с цел легитимиране на гръцкия и българския иредентизъм в неосвободените европейски провинции на Османската империя.

⁴⁵ Вж. напр. първата страница на в-к *Ефимерис*, където е публикувана карта, показваща позициите на българската армия и нейните успехи срещу османците (бр. 317 / 07.10.1912).

Навлизането на гръцките войски в град Солун на 27 октомври 1912 г. се оказва преломният момент в пропагандната кампания по време на балканските войни. Тогава гръцкият и българският наратив започват да възприемат различен съдържателен подход, за да легитимират териториалните си претенции, защото става ясно, че гръцките войски ще завземат османска Македония, а българските сили – Източна Тракия. Поради това реториката в пресата се променя и религиозният характер на войната отстъпва на заден план пред материали, които пропагандират Македония като *гръцка* или *българска*. Новата тенденция бележи възстановяването на иредентистката реторика и отново извежда на преден план образа на гърка или българина като противник.

Ако подходим към периода на балканските войни от тази перспектива, тогава ролята на религията придобива крайно изострен политически смисъл. И в двете войни национализмът и националната идентичност са основните фактори, които оправдават въоръжения конфликт и налагат стабилна идеологическа рамка за възприемане на събитията. Националният Друг (Османската империя) остава също толкова устойчив и неподвластен на нюанси образ. В първия случай обаче общата православна вяра успява да подсили идеята за исторически и културно обусловена близост, насищайки политическите стремежи на гърци и българи с емоционални и идеологически послания.

Възприятията за взаимност пораждат чувството за единна сила на балканските народи и подпомагат тълкуването на войната като закономерна и справедлива. Прави впечатление и синхронизирането на националната пропаганда в Гърция и България, което води дори до препубликуване на отделни статии в съседната държава. В този контекст употребата на религията по опортюнистични причини не подлежи на съмнение. През 1912 г. експлоатирането на православната вяра като обединяващ двата народа елемент обслужва конкретните държавни стремежи. Опортюнизмът обаче не елиминира действителните прояви на единство, братство и солидарност в обществото. И това е една от причините, поради които религиозната пропаганда през периода се оказва несъмнено успешна и съумява да обедини гърци и българи.

REFERENCES

- Bourboulon 2007:** Bourboulon, Robert de, count. *Bulgarian Diaries*. Sofia: Colibri, 2007. [In Bulgarian: Бурбулон, Роберт дьо, граф. *Български дневници*. София: Колибри, 2007.]
- Despot 2012:** Despot, Igor. *The Balkan Wars in the Eyes of the Warring Parties: Perceptions and Interpretations*. Bloomington: iUniverse, 2012.
- Dialla 2008:** Dialla, Anta. “The Friends of the Bulgarians Can Never Be Friends of the Greeks at the Same Time.” In *In the year of... 1878, 1922*: 83–107. Athens: Moraitis Foundation, 2008. [In Greek: Διάλλα, Άντα. «Οι φίλοι των Βουλγάρων ουδέποτε δύνανται να ώσι συνάμα φίλοι των Ελλήνων.» Στο: «*Έν έτει ... 1878, 1922*»: 83–107. Αθήνα: Ίδρυμα Μωραΐτη, 2008.]
- Divani 2010:** Divani, Lena. *The Territorial Integration of Greece (1830–1947). An Approach to Patrimonial Knowledge*. Athens: Kastanioti, 2010. [In Greek: Διβάνη, Λένα. *Η Εδαφική Ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830–1947). Απόπειρα Πατριδογνωσίας*. Αθήνα: Καστανιώτη, 2010.]
- Geshov 1914:** Geshov, Ivan Evstratiev. *Criminal Insanity and Its Inquiry. Facts and Documents*. Sofia, 1914. [In Bulgarian: Гешов, Иван Евстратиев. *Престъпното безумие и анкетата по него. Факти и документи*. София, 1914.]
- Geshov 2018:** Geshov, Ivan Evstratiev. *The Balkan Alliance*. Sofia: Balgarska istoriya, 2018. [In Bulgarian: Гешов, Иван Евстратиев. *Балканският Съюз*. София: Българска история, 2018.]
- Ilchev 1996:** Ilchev, Ivan. *My Homeland Right or Wrong! The Foreign Policy Propaganda of the Balkan Countries (1821–1923)*. Sofia University Press, 1996. [In Bulgarian: Илчев, Иван. *Родината ми права или не! Външнополитическата пропаганда на балканските страни (1821–1923)*. София: УИ Св. Климент Охридски, 1996.]
- Karafoulidou 2018:** Karafoulidou, Vicky. “... Of This Great Idea ...”. *Aspects of National Ideology 1770–1854*. Athens: Polis, 2018. [In Greek: Καραφουλίδου, Βίκυ. «... της μεγάλης ταύτης ιδέας ...». *Όψεις της εθνικής ιδεολογίας 1770–1854*. Αθήνα: Πόλις, 2018.]
- Kitromilides 1998:** Kitromilides, Paschalis. “On the Intellectual Content of Greek Nationalism: Paparrigopoulos, Byzantium and the Great Idea.” In Rick, David & Magdalino Paul, eds. *Byzantium and the Modern Greek Identity*: 25–33. London: Ashgate, 1998.
- Kitromilides 2013:** Kitromilides, Paschalis. *Enlightenment and Revolution. The Making of Modern Greece*. Cambridge: Harvard University Press, 2013.
- Konstantinova 2011a:** Konstantinova, Yura. “Allies and Enemies: The Balkan Peoples in the Bulgarian Political Propaganda During the Balkan Wars.” *Études balkaniques*, no 1 (2011): 109–148.
- Konstantinova 2011b:** Konstantinova, Yura. “Political Propaganda in Bulgaria during the Balkan Wars.” *Études balkaniques*, no 2–3 (2011): 79–116.
- Konstantinova 2014:** Konstantinova, Yura. *Bulgarians and Greeks in the Struggle for the Ottoman Succession*. Veliko Tarnovo: Faber, 2014. [In Bulgarian: Константинова, Юра. *Българи и гърци в борба за османското наследство*. В. Търново: Фабер, 2014.]
- Louvi 2002:** Louvi, Lina. *Derided Kingdom. The Satirical Newspapers and the National Question (1875–1886)*. Athens: Vivliopolion tis Estias, 2002. [In Greek: Λούβη, Λίνα. *Περιγέλωτος βασιλείου. Οι σατιρικές εφημερίδες και το Εθνικό Ζήτημα (1875–1886)*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2002.]

- Madzharov 2019:** Madzharov, Mihail. *The Diplomatic Preparation of Our Wars*. Sofia: Lexicon, 2019. [In Bulgarian: Маджаров, Михаил. *Дипломатическа подготовка на нашите войни*. София: Лексикон, 2019.]
- Markov 2022:** Markov, Georgi. *Bulgaria in the Balkan Alliance against the Ottoman Empire 1911–1913*. Sofia: Zahary Stoyanov, 2022. [In Bulgarian: Марков, Георги. *България в Балканския съюз срещу Османската империя 1911–1913*. София: Захарий Стоянов, 2022.]
- Mishkova 2023:** Mishkova, Diana. *Rival Byzantiums. Empire and Identity in Southeastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023.
- Naxidou 2018:** Naxidou, Eleonora. “The Orthodox Balkan World in ‘Crisis’: The Emergence of National Communities and the Idea of Balkan Cooperation.” In Sabatakakis, Vassilios, ed. *The Greek World in Periods of Crisis and Recovery, 1204–2018*. Volume 4. 6th European Congress of Modern Greek Studies, Lund, 4–7 October 2018: 355–377. Athens: European Society of Modern Greek Studies, 2020.
- Parusheva 2023:** Parusheva, Dobrinka. “Bring down the Government! Long Live the Caricature!” *Politics, Culture and Caricature in Bulgaria in the Early 20th century*. Plovdiv: Paisii Hilendarski University Press, 2023. [In Bulgarian: Парушева, Добринка. „Долу правителството! Да живее карикатурата!“ *Политика, култура и карикатура в България в началото на ХХ век*. Пловдив: УИ Паисий Хилендарски, 2023.]
- Ploumidis 2022:** Ploumidis, Spyridon. *The “Iron” Decade. The National Wars of Greece (1912–1922)*. Athens: Minoas, 2022. [In Greek: Πλουμίδης, Σπυρίδων. *Η «Σιδηρά» δεκαετία. Οι Εθνικοί Πόλεμοι της Ελλάδας (1912–1922)*. Αθήνα: Μίνωας, 2022.]
- Skopetea 1988:** Skopetea, Elli. *The “Paradigm Kingdom” and the Great Idea. Aspects of the National Question in Greece (1830–1880)*. Athens: Politipo, 1988. [In Greek: Σκοπετέα, Έλλη. *Το “πρότυπο βασίλειο” και η Μεγάλη Ιδέα (1830–1880)*. Αθήνα: Πολύτυπο, 1988.]
- Statelova & Grancharov 1999:** Statelova, Elena & Grancharov, Stoicho. *History of Modern Bulgaria 1878–1944*. Vol. III. Sofia: Anubis, 1999. [In Bulgarian: Стателова, Елена & Грънчаров, Стойчо. *История на нова България 1878–1944*. Том III. София: Анубис, 1999.]
- Stavrianos 1944:** Stavrianos, Leften S. *Balkan Federation. A History of the Movement Towards Balkan Unity in Modern Times*. Northampton: Smith College, 1944.
- Svolopoulos 1993a:** Svolopoulos, Konstantinos. “The Limitations of Inter-Balkan Cooperation before the Balkan Wars.” In Gardika Katsiadaki, Eleni & Triza, Lydia, eds. *Greece during the Balkan Wars, 1910–1914*: 17–24. Athens: ELIA, 1993. [In Greek: Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος. „Τα όρια της διαβαλκανικής συνεργασίας πριν από τους βαλκανικούς πολέμους.“ Στο: *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων, 1910–1914*: 17–24. Αθήνα: ΕΛΙΑ, 1993.]
- Svolopoulos 1993b:** Svolopoulos, Konstantinos. *The Greek Foreign Policy, 1900–1945*. Athens: Vivliopolion tis Estias, 1993. [In Greek: Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος. *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900–1945*. Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1993.]
- Velkova-Kozhuharova 2014:** Velkova-Kozhuharova, Sanya. *Bulgarians and Greeks – Features of Their Mutual Ideas*. Sofia: BAS Institute of Balkan Studies, 2014. [In Bulgarian: Велкова-Кожухарова, Саня. *Българи и гърци – черти от взаимните им представи*. София: ИБЦТ БАН, 2014.]
- Yavuz 2013:** Yavuz, Hakan M. “Warfare and Nationalism: The Balkan Wars as a Catalyst for Homogenization.” In Yavuz, Hakan M. & Isa Blumi, eds. *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Sociopolitical Implications*: 31–84. The University of Utah Press, 2013.

STAMATIA FOTIADOU (ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΦΩΤΙΑΔΟΥ, СТАМАТИЯ ФОТИАДУ), PHD
Institute of Balkan Studies and Centre of Thracology of the Bulgarian Academy of Sciences
 <https://orcid.org/0000-0003-4516-5653>

“Religion as a Reconciling Element in Greek-Bulgarian Relations during the First Balkan War (1912).” [Original title in Bulgarian: „Религията като обединяващ елемент в гръцко-българските отношения по време на Първата балканска война (1912 г.).“]
Cyrillo-Methodian Papers, no 13 (2024): 125–141.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/zcm.2024.13.125-141>

